

О. В. Тріщук

РЕФЕРУВАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ СТАТТІ З ПОЛІГРАФІЧНОЇ ТЕМАТИКИ

Створення реферативного тексту є проявом задуму, творчої мовленнєвої діяльності референта. Цей творчий процес вимагає загального розуміння, відтворення й узагальнення змісту першоджерела. Зміст одного першоджерела може бути переданий неоднаково різними авторами, які опираються при складанні реферативних текстів на власний комунікативний досвід і відомі їм взірці рефератів, інколи не дуже досконалі. Компенсувати відсутність досвіду реферування може стандартизований підхід, який дозволяє створити стереотип реферативного тексту і тому значно полегшити роботу референта, зекономити його зусилля й час для породження даного вторинного документа.

Вирішення багатьох, пов'язаних із реферуванням питань значно полегшується, якщо враховувати дискурсивну композиційно-логічну організацію первинного наукового твору. При цьому побудову тексту розуміють як процес блокового синтезу, коли автор ставить собі за мету не зв'язок окремих речень, а поєднання значніших за розміром і функціонально більш навантажених частин тексту, які «виражають повніший порівняно з окремим реченням розвиток думки» [7, с. 107]. Тобто науковий текст розглядається як чітка система, елементи котрої представлені групами взаємопов'язаних висловлювань, текстових блоків для передачі певного змістового навантаження, однієї думки, довкола якої організується вся інформація. При цьому одні блоки виступають в ролі ключових, найбільш важливих для вираження змісту першоджерела, інші служать для їх конкретизації.

Смислове згортання тексту починають з перегляду первинного документа і знайомства з його загальним змістом для виділення ключових текстових блоків. До реферату відбираються блоки, що найповніше передають тематику тексту першоджерела. Для документів, які висвітлюють наукові дослідження, найважливішими і тому такими, що заслуговують на відображення в реферативному тексті, згідно з Соловйовим В. І., вважаються наступні змістові аспекти: 1) проблема, предмет або тема дослідження; 2) наукова галузь; 3) мета дослідження; 4) точка зору на предмет, з якої він розглядається; 5) призначення об'єкта дослідження; 6) вид дослідження; 7) метод; 8) використане обладнання; 9) умови, за яких проводилися дослідження; 10) конкретні результати; 11) технічна ефективність; 12) економічна ефективність [8, с. 18].

У ГОСТ 7.9 – 95 [2] ці змістові аспекти об'єднані в ширші групи, а саме: 1) предмет дослідження з певної точки зору, наприклад, призначення, будови, принципу дії; 2) мета роботи; 3) методи; 4) конкретні результати, висновки і рекомендації. Якщо якийсь із перерахованих аспектів відсутній у першоджерелі, ГОСТом передбачається його пропуск і в реферативному документі.

Слід зазначити, що знання основних вимог до змістового оформлення реферативних документів допомагає референту відобразити ключові фрагменти першоджерела, вносити в текст елементи нормалізації, тобто складати тексти, які відповідають інформаційним потребам потенційних споживачів і полегшують читачке сприймання вміщеної в них інформації.

Кожний текстовий блок, який передає той чи інший змістовий аспект, може бути представлений одним або кількома абзацами, окремим розділом. Як правило, він має типізовану мовленнєву реалізацію, будується за певними моделями, виявлення яких може служити основою для його включення чи не включення в реферативний текст. Для того щоб слова, котрі передають якусь одну думку, не губилися серед інших і читач міг відразу її побачити, навіть не заглиблюючись у зміст, блоки мають у своїй структурі ідентифікатор, тобто неключову позатематичну лексему, за допомогою якої спочатку привертається увага читача до даного мікротексту, вказується на наявність певного змістового аспекту, а потім дається виклад пов'язаної з ним мікротеми. Критерієм виділення аспектного ідентифікатора, який у літературі ще називають аспектним дескриптором [6], опорним словом [5], служить регулярність його появи в певних мовленнєвих ситуаціях [3, 4] незалежно від приналежності документа до тієї чи іншої галузі науки. Звична для користувача лексика, яка однозначно ідентифікує аспектний зміст, створює опорні точки концентрації уваги, що значно поліпшує якість сприйняття тексту, скорочує час для знаходження в ньому потрібної інформації, оскільки дає можливість замінити послідовне перечитування всього документа цілеспрямованим пошуком необхідного текстового блоку.

Для виявлення найважливішої інформації та подальшого синтезування на її основі рефератів нами досліджувалися тексти статей, опублікованих у науково-технічних збірниках «Технологія і техніка друкарства», «Кваліологія книги», «Комп'ютерні технології друкарства», «Поліграфія і видавнича справа» та «Наукові записки Української академії друкарства». У перших трьох збірниках серед засобів структуризації тексту, крім характерних для всіх названих видань аспектних реалізаторів, використовується рубрикація, коли деякі аспекти змісту («мета дослідження», «методи», «висновки») виділяються в окремі підрозділи, що мають словесну частину авторської розмітки – однойменні підзаголовки. Як справедливо зазначає С. І. Гіндін, «словесне вираження збільшує семантичну силу і потенційну значимість подібних елементів

рубрикації, оскільки – на відміну від абзаців чи, скажімо, від нумерації розділів – вони можуть не тільки відмічати межі субтекстів, але й виражати суттєві властивості цих субтекстів, наприклад, вказувати на їх основний зміст» [1, с. 62].

Безпосереднім реалізатором змісту наукового твору є такий позиційно-закріплений елемент його композиційної схеми як заголовок. У заголовок автори, як правило, виносять назву предмета, тему дослідження або проблему, вирішення якої дається в основному тексті. Для називання предмета дослідження та його основних ознак використовують номінативні мовні одиниці – терміни і терміносполуки. Повторюючись багато разів, пронизуючи весь текст, вони підкреслюють його тематичну єдність, скріплюють зміст в єдине ціле.

Номінативні мовні одиниці представлені в аналізованих статтях певними моделями, найуживанішими серед яких є означальні дво- і трикомпонентні. У двокомпонентних термінах означення може бути виражене препозитивними прикметником (*періодичні навантаження*) або дієприкметником (*розтиральний циліндр*) і постпозитивним іменником – загальним (*розкочування фарби*) чи віддієслівним (*система розробки*). Трикомпонентні складені терміни утворюють наступні синтаксичні комбінації:

(прикметник або дієприкметник) + (прикметник або дієприкметник) + іменник (*рулонні друкарські машини, важільні циклові механізми*);
 іменник + іменник + іменник (*висікання розгортки паковань*);
 (прикметник або дієприкметник) + іменник + іменник (*високий спосіб друку*);
 іменник + (прикметник або дієприкметник) + іменник (*спосіб ножицевого різання*).

Такі терміни можуть розширюватись і перетворюватись у чотирьох- і п'ятикомпонентні моделі як без прийменників (*інтегрування приросту швидкості свічки*), так і за їх участю, наприклад: *офсетний фарбовий апарат з аніліновим валом*.

Найуживанішими в структурі термінів є іменники, за якими стоять назви: а) машин, механізмів, інструментів та їх деталей (*віброакустичний датчик торкання, кривошипно-повзунний механізм, багатолезовий різальний інструмент*), технологічних процесів (*травлення металевих друкарських форм, фарбоперенесення*), поліграфічних матеріалів (*біополімер*); б) ознак, властивостей (*грибостійкість, зносостійкість*).

Досить показовим для характеристики понятійного складу поліграфічної терміносистеми є співвідношення форм чоловічого, жіночого та середнього роду. У назвах поліграфічного обладнання переважають іменники чоловічого та жіночого роду. Технологічні процеси найчастіше іменуються іменниками середнього роду, а поліграфічні матеріали – іменниками чоловічого та жіночого роду.

Дієприкметники, що використовуються для творення термінів, досить часто реалізують інструментальну семантику (*стрічкоживильний пристрій, притискний валик, тамподруквальна машина*) або значення матеріалу дії. Останнє маніфестується дієприкметниками, що поєднуються, як правило, з іменниками-назвами матеріалу, речовини, наприклад: *друкарська фарба, протравлювальна речовина, витравний розчин*.

Прикметники як структурний компонент термінів вживаються найчастіше для передачі кваліфікативних відношень (*максимальні значення, складні видання, чорно-білий тоновий оригінал*), а також для позначення матеріалу, з якого виготовляють названий іменником предмет чи процес, наприклад: *сталеві щітки, металеві поверхні, клейове скріплення*.

За семантичною структурою складені терміни в заголовках аналізованих статей можуть бути розділені на три групи:

1. Терміни, компоненти яких самі є поліграфічними термінами (*фарбові валики, друкований аркуш*).

2. Терміни, що сполучають поліграфічний термін і загальноживане слово (*безвистійний спосіб*).

3. Терміни, жоден компонент яких не є самостійним поліграфічним терміном (*очисно-зміцнюваль на обробка деталей*).

Хоча основна функція заголовка – називання предмета й об'єкта дослідження, у ньому можуть відтворюватись й інші аспекти змісту першоджерела, зокрема ті, що відносяться до сфери застосування об'єкта дослідження, способів отримання результатів. Наприклад, у заголовку *«Дослідження технологічного процесу травлення металевих друкарських форм для тамподруку»* можна виділити три основні аспекти змісту: предмет, об'єкт дослідження і його призначення. Заголовок *«Синтез механізму притискового валика пристрою для висікання розгортки картонних паковань безвистійним способом»* вказує на предмет, об'єкт і метод дослідження. Саме прагненням відобразити якомога більшу кількість змістових аспектів можна пояснити широке вживання в аналізованих наукових текстах заголовків-багатословів, довжина яких іноді складає 13 – 14 слів. Середня довжина заголовка становить 6 – 7 слів, п'ять з яких відносяться до класу повнозначних.

Змістові аспекти можна поповнювати й притекстовою анотацією, наявність якої передбачається правилами оформлення статей у більшості науково-технічних збірників. Але передача основної інформації входить у завдання тексту реферату, що зазвичай починається з висвітлення основної теми, яка в аналізованих наукових статтях найлаконічніше передається в семантичному блоці «мета дослідження». У цьому семантичному блоці висвітлюються точка зору й методологічний аспект, в якому розглядається предмет

дослідження, вказується очікуваний результат і при цьому відстежується, щоб вміщена в першому реченні реферату інформація повністю не повторювала дані із заголовкової частини. Але потрібно зважати й на те, що через лексичний повтор може встановлюватися формальний зв'язок між заголовком і першим реченням як компонентами зв'язного й цілісного реферативного тексту. Тому інформація із заголовка може частково чи навіть повністю повторюватися для уточнення і конкретизації в тексті реферату, наприклад:

Заголовок: Сучасні офсетні фарби.

Перше речення: Метою даної роботи була систематизація сучасного асортименту фарб і методик їх дослідження та розроблення їх класифікації.

Заголовок: Механізм спрацювання офсетного гумовотканинного полотна.

Перше речення: Мета роботи – обґрунтування механізму спрацювання офсетного гумовотканинного полотна під впливом факторів друкарського процесу.

Виявлення збігу заголовка й першого речення та відсутність уточнювальної інформації можна розглядати як сигнал для виключення останнього з реферату.

Аспект «мета дослідження» досить точно характеризується словами *мета, з метою, для*. В аналізованих статтях у зону цільової семантики залучаються також лексеми *задача і завдання*, за допомогою яких поєднані з ними дієслова і віддієслівні іменники, що самі по собі не володіють цільовим значенням, набувають такої здатності.

Дослідження цільового смислового блоку показує, що нерідко тут використовуються об'єктні конструкції, головний член яких виражається дієсловом у формі інфінітива або віддієслівного іменника на позначення стратегії пошуку, способів отримання нового знання. Наприклад, для відображення такої операції отримання знання як аналіз об'єкта дослідження в ролі стержневого слова використовуються лексеми *аналіз, дослідження, розгляд, опис, викласти, вивчити*, що позначають відображувальні способи передачі знання без конкретизації змісту завдання. Віддієслівні іменники можуть поєднуватися з препозитивними прикметниками *експериментальний і теоретичний*, а дієслова – з відповідними прислівниками способу дії, наприклад:

Мета роботи – теоретичний аналіз процесів утворення регулярних мікрорельєфів на металевих поверхнях деталей поліграфічних машин.

Мета роботи – експериментально дослідити градаційні характеристики в системі «чорно-білий тоновий оригінал – СМУК-репродукція».

В об'єктних конструкціях із зазначеним стержневим компонентом іноді використовують препозитивне означення *порівняльний*:

Метою роботи були порівняльні дослідження відтворення схоластичних растрів у промислових умовах офсетного друку, яке вказує на те, що тут зіставляються й упорядковуються об'єкти дослідження, встановлюються спільні риси й відмінності для вибору найраціональніших серед них.

При викладенні мети дослідження автори широко використовують також об'єктні конструкції з опорними словами, що позначають, конкретизують способи отримання й передачі нового знання. Це можуть бути лексеми та їх сполуки, призначені для: а) систематизації пізнавальної і відображувальної ситуації (*систематизація, виявлення тенденцій, обґрунтування, встановлення, визначення*); б) передачі значення «створення нового об'єкта» (*розробка, створення*); в) доведення вірогідності, істинності знання (*перевірка, доведення, підтвердження, обґрунтування*).

Оскільки – це деяка підсумкова ситуація, для її вираження часто вживають конструкції з головним компонентом, який позначає очікуваний позитивний ефект від використання описуваного пристрою, технологічного процесу, матеріалу чи методики і виражається словами й словосполуками удосконалення, підвищення якості тощо, наприклад:

Мета роботи – розширення технологічних можливостей та підвищення якості обробки на одно- і багатошпиндельних токарних автоматах за рахунок створення конструкцій широкодіапазонних цангових патронів з багаторядною мультиплікацією та підвищеною осьовою точністю затиску.

Причому такі конструкції дуже часто в реченні поєднуються з вищезазначеними словосполученнями для позначення аналізу об'єкта з метою отримання нового знання, наприклад:

Мета роботи – дослідження мікроструктури поверхневих шарів матеріалу «монотан» фарбових валиків для встановлення впливу на фарбоперенесення.

У рефератах, складених за матеріалами науково-дослідного характеру, якими є аналізовані статті, важливе значення має конкретна науково-технічна галузь, до котрої відносяться предмет дослідження і сфера його застосування.

Реферат повинен закінчуватися конкретними висновками, тобто вказівкою на те, що саме встановлено, які отримано аналітичні чи експериментальні результати, де вони апробовані або де їх можна застосовувати. У висновковому текстовому блоці висвітлюють також практичну цінність та ефективність наукових результатів. Проте не завжди є можливість врахувати той ефект, який може дати сьогодні практична реалізація отриманих сучасних теоретичних знань, нових закономірностей. Легше це можна зробити для прикладних робіт, оскільки їх ефективність визначається ще на стадії планування дослідження.

Іноді трапляються випадки, коли автори, заявляючи за допомогою якогось одного чи декількох формальних засобів даний аспект змісту, насправді неправомірно подають актуальність дослідження, наприклад:

Висновки

...Існує чимало розробок, що в певній мірі розв'язують ці проблеми, однак, на жаль, сумісність програмних продуктів не завжди дотримується. Так, у зазначеній передмові констатується факт відсутності стандарту на кириличні шрифти. Тому актуальною є задача створення власного вітчизняного програмного продукту для підготовки до друку складних документів з великою кількістю естетично прийнятих формул, графіків, діаграм тощо.

Або описують короткий зміст роботи:

Висновки

Проведено дослідження характеру насичення поверхні ОГТП фарбою, її сприйняття і перенесення та вперше встановлено величину адсорбційного шару як для нових, так і для спрацьованих офсетних полотнищ. Встановлено його зменшення за однакових умов контакту з 0,5 до 0,35 мкм залежно від спрацьованості. Визначено залежність величини адсорбційного шару від складу і фізико-хімічних властивостей поверхневих шарів ОГТП та фізико-хімічних реологічних властивостей фарби.

Поданий у першому прикладі текстовий блок, який висвітлює актуальність роботи, підлягає вилученню з реферативного тексту. Речення з другого прикладу зазвичай починаються дієслівними формами доконаного виду на *-но, -то*, зокрема: *висвітлено, встановлено, досліджено, з'ясовано, класифіковано, наведено, проаналізовано, розглянуто, зазначено, запропоновано, здійснено, обґрунтовано, описано, охарактеризовано, перераховано, показано, розкрито, розроблено, створено* тощо. Усі ці дієслова передають метаінформацію, тобто інформацію про структуру тексту, а не про явища, об'єкти, що висвітлюються в ньому. Вони служать для побудови темоназивного речення, характерного саме для реферативного тексту. Тому речення з цими дієсловами можна використовувати в реферативному тексті без будь-яких модифікацій.

Серед формальних засобів виділення висновкового текстового блоку автори аналізованих статей обов'язково використовують стандартне прикінцеве його розміщення – в основному, один або декілька останніх абзаців. Для цього служать також підзаголовки у вигляді однослівного імені «Висновок», «Висновки» та аспектні ідентифікатори *отже й таким чином*.

У поєднанні з даними засобами або самостійно для виділення висновкової частини використовують низку типізованих конструкцій, найуживанішими серед яких є: *дослідження показали, аналіз засвідчив, на основі аналізу... встановлено, за результатами дослідження встановлено, як впли-*

ває з дослідження, з результатів дослідження впливає тощо. Деякі конструкції, що вміщують дієслова *давати можливість*, *давати змогу*, *дозволяти*, *забезпечувати*, *унеможлиблювати*, засвідчують наявність у цьому змістовому блоці чіткої вказівки на теоретичну та практичну цінність отриманих наукових результатів, наприклад:

Таким чином, класифікація захисних фарб, детальне вивчення їх властивостей, можливість обґрунтованого вибору потрібного виду, а також виготовлення із використанням впровадженої на комбінаті «Україна» системи змішування фарб IRO CART дають змогу забезпечити надійний захист друкованої продукції та домогтися її високої якості.

Інші, залежно від лексичного вираження дієслова, можуть маркувати наявність інформації про сферу застосування отриманих результатів дослідження:

Запропонований підхід до побудови нейронної мережі може бути використаний при розробці методу та пристрою для оцінки ступеня заповнення зон друкарськими елементами.

Про підтвердження правильності раніше розроблених теорій, отриманих практичних результатів:

У результаті досліджень підтверджено, що ступінь вологості картону змінюється в машинному і поперечному напрямках, що суттєво впливає на зміну модуля пружності.

Виділення ключових аспектичних блоків є першим етапом аналітико-синтетичної переробки первинного документа для створення на його основі реферативного тексту. На наступному етапі відібрані блоки групуються, поєднуються за змістом на основі встановлення логічних співвідношень між ними й уникання непослідовності у викладі реферату. При цьому не слід ігнорувати суто мовні засоби (лексичні, синтаксичні), які сприяють посиленню змістових зв'язків, роблять текст цілісним, зрозумілим і легким для сприймання.

При реферуванні деякі текстові блоки підлягають переробці для усунення надлишковостей, спрощення викладу. Інші запозичуються без будь-яких змін, інколи навіть зі збереженням тих самих засобів міжреченневих зв'язків, які використовувалися в оригіналі. Як правило, це спостерігається в рефератах, складених референтами-фахівцями, що засвідчує використання різних механізмів створення реферативного тексту ними й авторами першоджерела. Останні осмислюють зміст своєї роботи на вищому рівні узагальнення й перефразування, що інколи може призводити до заявлення в рефераті інформації, якої немає в тексті оригінального твору, до переоцінювання їх внеску в розроблення висвітлюваної наукової проблеми.

Таким чином, уміння знаходити ключові семантичні блоки допомагає зрозуміти зміст наукової статті, спростити процедуру її скорочення з метою

створення якісно нового документа – реферату. Реферування зводиться до виділення в першоджерелі маркованих семантичних блоків і синтезування на їх основі реферативного тексту шляхом усунення надлишкової інформації і включення необхідних змістових зв'язок між блоками. Ці процедури можна формалізувати, що дозволяє підключати до роботи не тільки фахівців з даної галузі знання, але й референтів, які володіють основами реферування.

1. Гиндин С. И. Позиционные методы автоматического фрагментирования текста // Семиотика и информатика. М., 1977. 2. ГОСТ 7.9 – 95. Реферат и аннотация. Общие требования. Введ. 01.07.97 // Стандарты по издательскому делу. М., 1998. 3. Дридзе Т. М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации: Проблемы семиосоциопсихологии. М., 1984. 4. Коляденко Г. С., Кузнецова Э. К. Лингвистические основы подготовки научно-информационных документов. М., 1984. 5. Митрофанова О. Д. Язык научно-технической литературы. М., 1973. 6. Отрадинский В. В., Кравченко Н. Д. Об одном методе индексирования полных текстов. НТИ. Сер. 2, 1967, №7. С. 13 – 19. 7. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. М., 1973. 8. Соловьев В. И. Составление и редактирование рефератов: вопросы теории и практики. М., 1975.

УДК 002.2

Н. І. Черниш

НА ШЛЯХУ ДО КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ВИДАВНИЧІ РЕАЛІЇ

Культура книги, про яку чимало пишуть і теоретики редагування, і видавці-практики (див., зокрема [19, 12, 23, 29]), набула особливої актуальності останнім часом, коли спостерігається деяка активізація книговидавничої діяльності, чітко окреслюється зростання вимог читачів щодо якості видань (не лише з огляду на їх зміст, а й з точки зору ілюстрування, художньо-технічного оформлення та поліграфічного втілення). Дійсно, нині на полицях книгарень, стендах численних виставок і ярмарків чимало різноманітних за тематикою, цільовим і читацьким призначенням книг, підготовлених і видрукованих як високоавторитетними видавництвами з багатими традиціями, так і новітніми видавничими структурами, які стрімко завойовують прихильність зацікавленого читацького загалу (згадаймо хоча б успіх харківського видавництва «Анта» на ювілейному X Форумі видавців України у Львові). На нашу думку, настав час звернути увагу не лише на те, що випущено у світ, а й проаналізувати стан справ з культурою видань, якістю редакційно-видавничого опрацювання, художньо-технічного оформлення і поліграфічного втілення авторського оригіналу, усвідомити пріоритетність книги передусім як фено-